

Рэцэнзіі

A. Fałowski. **Język ruskiego przekładu Katechizmu jezuickiego z 1585 roku**. Krakow: Universitas, 2003. 196 s. (Studia Ruthenica Cracoviensia, 2).

А. Фалоўскі. **Мова рутэнскага («русьскага») перакладу езуіцкага катэхізіса 1585 г.** Кракаў: Універсітэт, 2003. 196 с

У 1585 г. у Вільні выйшаў у свет невялікі катэхізіс (фармат in octavo), перакладзены з вядомага лацінскага твора Пятра Канізія. Выданне здзейснілі езуіты, напэўна, ва ўласнай друкарні Віленскай акадэміі (s. 26), але шрыфты паходзілі з друкарні Мамонічаў. Пры гэтым набор катэхізіса быў зроблены нехайна, з вялікай колькасцю памылак і пропускаяў, няправільных пераносаў і немагчымай арфаграфіяй, што выкрывае ў наборшчыках няведанне кірылічнага пісьма і «русьскай» мовы (s. 26-27).

Доўгі час гэты старадрук быў вядомы ўсяго толькі ў адным (моцна дэфектным) экзэмпляры (ацалела 11 арк.), які зберагаецца ў былой Публічнай бібліятэцы (цяпер Расійскай нацыянальнай) у Санкт-Пецярбургу. Толькі нядаўна стала вядома, што ва ўніверсітэцкай бібліятэцы Упсалы ў Швецыі знаходзяцца яшчэ два экзэмпляры, якія ўтрымліваюць поўны тэкст выдання (52 арк.). Старонкі аднаго з гэтых экзэмпляраў кракаўскі славіст Адам Фалоўскі выдаў фота-тыпічным спосабам (s. 111-163). Апрача Віленскага катэхізіса прыводзіцца і яго лацінскі арыгінал (s. 167-196) паводле кракаўскага выдання 1570 г.

Публікацыі тэкстаў папярэднічае дэталёвае апісанне мовы старабеларускага помніка і асаблівасцяў яго перакладу. Даследаванне А. Фалоўскага складаецца з трох раздзелаў. У першым раздзеле (s. 11-27) разглядаюцца ўмовы і акалічнасці, якія прывялі да з'яўлення твора ў друку, у другім (s. 29-90) аналізуецца мова помніка (графіка, фанетычныя і марфалагічныя з'явы, лексічныя асаблівасці), у трэцім раздзеле (s. 91-99) даследчык дае ацэнку перакладу катэхізіса. Завяршае працу падвядзенне вынікаў і індэкс.

Абагульняючы звесткі пра раннія ўсходнеславянскія катэхізісы, А. Фалоўскі для XVI ст. налічвае, апроч Віленскага катэхізіса 1585 г., яшчэ некалькі падобных твораў: Нясвіжскі катэхізіс 1562 г., неадшуканы катэхізіс Стафана Зізанія 1595 г., рукапісны катэхізіс 1600 г.,

цяпер ужо страчаны, але вядомы паводле публікацыі 1890 г. Даследчык паказвае, што выхад у свет Віленскага катэхізіса стаў часткай шырокай выдавецкай праграмы, распрацаванай езуітам Антонам Пасевіна (1533—1611), папскім легатам у Рэчы Паспалітай, выдатным пісьменнікам і тэолагам. Выдавецкі план А. Пасевіна налічваў каля 15 розных твораў (s. 17-19), накіраваных на прапаганду ідэй каталіцызму і царкоўнай уніі. Але свет пабачыла ўсяго толькі некалькі лацінамоўных друкаў і адзінае выданне на старабеларускай мове - Віленскі катэхізіс. На падставе згадак самога італьянца А. Фалоўскі мяркуе (s. 25), што пераклад катэхізіса быў выкананы ў езуіцкай семінарыі, у Браневе (Вармія, на мяжы з Прусіяй), і надрукаваны ў Віленскай езуіцкай акадэміі, напэўна, таму, што на «рускай» мове там вучылі тлумачэнню Св. Пісьма і катэхізіса (s. 16).

У арфаграфіі помніка (s. 29-39), як адзначае А. Фалоўскі, спалучаюцца паўднёва-, усходне- і заходнеславянскія рысы, што тыпова для старабеларускага пісьменства. У напісаннях, названых ім дагістарычнымі (поўнагалоссе-няпоўнагалоссе, напісанні *роз-* і *раз-*, спалучэнні **dj*, **tj*, **kj*, формы кшталту *единь* - *одинь* і некаторыя іншыя), даследчык канстатуе панаванне царкоўнаславянскіх рэфлексаў.

Але большасць астатніх напісанняў, аднесеных даследчыкам да гістарычных з'яў, дэманструе перавагу беларускіх рыс: <*ѣ> устойліва перадаецца праз літары е ці ё, зрэдку праз и, на месцы <*ѣ> у ненаціскай пазіцыі часта выступаў літара е (*светыхъ*, *память*, *се зачалъ*). Выкарыстанне літары о на месцы <*е> пасля шыпячых і <с> (*жоны*, *чому*, *шостое*) тыпова для старабеларускіх помнікаў і сведчыць, што шыпячыя <с> і <г> у мове помніка зацвярдзелі (*напродъ*, *тры*, *намесцу*). Як і ў іншых старабеларускіх помніках, у катэхізісе шырока адлюстравана на пісьме асіміляцыя паводле глухасці-звонкасці (з *моцью*, *с потребы*, *од тѣла*) і зацвярдзеныя канцавых губных (*любовь*, *седмъ*), зрэдку назіраецца блытаніна [v] і [u] (*к повченію*, *оу вильни*), аканне (*таго*, *доставѣрне*, *ноипаче*).

Пры даследаванні марфалогіі кракаўскім вучоным прааналізаваны ўсе зменныя часціны мовы (разам з дзеепрыметнікамі), апрача прыслоўя, без службовых часцін

(s. 41-56). Матэрыял прыведзены не цалкам, падаюцца толькі найбольш цікавыя (з хістаннем) ці рэдкія формы. Так, назоўніку ўласціва хістанне канчаткаў Р. адз. для неадушаўлёных назоўнікаў (*блуда, тэла - гневу, чину*), канчаткаў Д. адз. (*миру - духови*), канчаткаў Н. мн. м. р. (*человецы, пророци, пастери - сынове*), канчаткаў Р. мн. (*отъ еретикъ, грѣхъ - еретиковъ, грѣховъ*). У прыметніка назіраецца хістанне канчаткаў Р. адз. м. р. у цвёрдай аснове (*моцного - правдиваго*) і Р. адз. ж. р. (*церковное - вечной - святяя*). У часовай сістэме дзеяслова разам з перфектам (звычайна без звязкі) прысутнічае аорыст і (радзей) імперфект, а таксама складаны будучы час кшталту *бу-деши иметь*.

А. Фалоўскі канстатуе, што ў марфалогіі перакладу спалучаюцца царкоўнаславянскія і беларускія з'явы (s. 57-58). Але ніводная з царкоўнаславянскіх рыс не праведзена паслядоўна і кантамінуе з беларускімі формамі. Даследчык указвае на амаль поўнае супадзенне флексійных рыс Віленскага катэхізіса з выданнямі Скарыны.

Рознабакова і глыбока вывучана ў манаграфіі лексіка помніка. У ім выкарыстана каля 1380 слоў, большасць з якіх належыць да агульнаславянскай ці агульнаўсходнеславянскай лексікі. Усе словы помніка А. Фалоўскі параўнаў з лексікай слоўніка Фр. Скарыны, складзеным У. Анічэнкам (Мінск, 1977-1984). Паводле формы і значэння супала больш за 910 слоў, што сведчыць пра лексічную залежнасць катэхізіса ад мовы Скарыны (s. 85). Большасць астатніх слоў выяўляе розную ступень блізкасці да слоўніка Скарыны (дэрываты ці ідэнтычныя формы, адрозныя паводле значэння, s. 86-87). Даследчык вызначае ў лексіцы помніка 47 царкоўнаславянскія і 55 паланізмаў, а таксама яшчэ некалькі запазычанняў з іншых моў.

Паланізмы, лацінзмы, калькаваныя на лацінскі ці польскі ўзор рэлігійныя тэрміны аналізуюцца кракаўскім славістам з асаблівай увагай. Свой матэрыял ён выклаў у выглядзе каментаванага слоўніка (s. 59-85), 148 адзінак (слоў і словазлучэнняў) якога змешчаны ў парадку іх з'яўлення ў тэксце. У канцы працы яны падаюцца ў алфавітным парадку ў выглядзе індэкса.

Разглядаючы сінонімы перакладу (s. 88-90), аўтар прыходзіць да высновы, што перакладчыкі шырока выкарыстоўвалі сінанімію, імкнучыся да максімальнай зразумеласці твора. Пры гэтым царкоўнаславянскія, усходнеславянскія і польскія элементы выступалі як раўнапраўныя (s. 88).

Пераклад Віленскага катэхізіса, на думку аўтара, нельга прызнаць удалым. За выключэннем некалькіх выпадкаў, перакладчыкі правільна інтэрпрэтавалі лацінскі тэкст, але сутыкнуліся з вялізнымі цяжкасцямі пры перадаванні яго на «руськаю» мову (s. 91). Даследчык задае тыпалогію шматлікіх перакладчыцкіх памылак: граматычных, лексіка-семантычных, тэксталагічных (s. 91-99), абмяжоўваючыся ў прыкладах пераважна першай часткай катэхізіса, хаця памылкі і пропускі

ўласцівыя ўсяму твору. Найбольшыя складанасці для перакладчыкаў стварала выкарыстанне прыметнікаў і часоў дзеяслова. На думку даследчыка, памылкі перакладу абумоўлены тым, што ён выконваўся на дастаткова штучную мову, блізкую да мовы Скарыны.

У заключэнні А. Фалоўскі прыходзіць да высновы, што мова Віленскага катэхізіса выяўляе перавагу царкоўнаславяншчыны (s. 102). На яго думку, гэта была свядомая ўстаноўка езуіцкіх перакладчыкаў, якія абралі варыянт мовы, аптымальны ва ўмовах таго часу для каталіцкай прапаганды, адрасаванай усходнім славянам як Рэчы Паспалітай, так і Масковіі.

У выніку грунтоўнага і цэласнага аналізу даследчык пераканаўча звязаў мову Віленскага катэхізіса з мовай выданняў Скарыны (s. 102). Выкарыстоўваючы ўслед за А. Жураўскім статыстычныя падлікі з'яў, якія адрозніваюць царкоўнаславянскія рэфлексы ад беларускіх, кракаўскі славіст атрымаў вынікі, блізкія да даных А. Жураўскага наконце мовы Скарыны. Магчыма, што колькасць такіх твораў, якія маюць "мову Скарыны", у старабеларускім пісьменстве большая, чым здавалася дагэтуль. Далейшыя пошукі ў гэтым кірунку могуць змяніць цяперашнія ўяўленні пра шляхі развіцця літаратурнай мовы беларускага народа ў XVI ст.

І.П. Клімаў,

кафедра беларускай філалогіі
БДУ культуры і мастацтваў